

**ХИМИНЕЦЬ В.В.,
здобувач**

*Інститут історії
України
НАН України*

**ІСТОРИЧНА
ДИНАМІКА
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
ЗМІН В ЄВРОПІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТЯ І
ВІДНОСИНИ МІЖ
УКРАЇНОЮ ТА
ФРН**

Упродовж другої половини ХХ ст. в Європі склалася біполярна система міжнародних відносин, яка була репрезентована двома основними блоками країн. З одного боку, західноєвропейські держави, починаючи з 1957 р. реалізовували інтеграційний проект у форматі Європейського Економічного Співтовариства. З іншого боку, східноєвропейські країни, які після 1945 р. увійшли до радянської зони впливу, намагались упроваджувати так звану модель "соціалістичної інтеграції" в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги. Нарешті вже наприкінці 50-х років ХХ ст. загалом в Європі склався відносно стабільний геополітичний баланс сил, який детермінувався радянсько-американським протистоянням.

Двадцять років тому, коли в березні 1985 року в СРСР розпочалась перебудова, спочатку в Центральній, а потім і в Східній Європі започатковувались важливі геополітичні зміни. Передусім вони визначались фактичною поразкою Радянського Со-

юзу в "холодній війні". Врешті-решт народно-демократичні революції 1989 р., які поклали край радянському домінуванню в Центральній Європі, натомість посилюючи американський вплив на континенті, створили геополітичні передумови для відновлення цивілізаційної єдності Європи. На нашу думку, перший етап історичної геополітичної динаміки завершився розпадом СРСР у грудні 1991 р. та виникненням " нової Східної Європи", до якої увійшли європейські колишні радянські республіки, а нині незалежні держави.

Принципово новий етап в історії становлення нової геополітичної структури Європи настав у травні 2004 р., коли до Європейського Союзу вступили відразу десять нових країн-членів, включно з колишніми радянськими прибалтійськими республіками. Таким чином, ЄС 25 країн-членів безпосередньо вийшов на державний кордон України.

Вірогідно, що така радикальна зміна конфігурації європейської системи міжнародних відносин стала суттєвим зовнішнім фактором, який вплинув на докорінні внутрішньополітичні зміни в Україні, що відбулись за підсумками президентських виборів 2004 року. Нова українська влада зайнялась переглядом пріоритетів зовнішньополітичної орієнтації України, яка досі проголошувалась "багатовекторною", але з більшою орієнтацією на Росію. Отже, посилення динаміки радикальних геополітичних змін вимагає наукового переосмислення, зокрема двосторонніх відносин, у зазначеному контексті.

Суттєві геополітичні зміни, які відбувались у світі впродовж 90-х років ХХ ст., стимулювали інтерес до геополітики, не лише як "карти шляхів" міжнародних відносин, а й у її зв'язках з іншими науками гуманітарного напрямку. Принципово нові визначення вносились, зокрема, у розуміння такого поняття як геополітичне становище держави. Наприклад, російські науковці В.Колосов та Н.Мироненко слушно звертають увагу на той факт, що "формування геополітичного простору здійснюється не лише об'єктивними факторами, такими як розмір території, географічне становище, природні ресурси, демографічні, економічні, військові і т.п. чинники, а й станом духу народу"¹.

Загалом слід зазначити, що в існуючій літературі з названої проблематики можна виокремити декілька національних геополітичних шкіл: американську, російську, європейську, вітчизняну.

Хоча вітчизняна наукова школа геополітики з цілком зрозумілих причин почала відроджуватись лише після проголошення незалежності України, можна класифікувати декілька підходів до зазначеної проблематики. Зокрема, відомий український історик початку ХХ ст. Д.Дорошенко неодноразово наголошував на геополітичній приналеж-

ності України до європейського цивілізаційного кола². Слід зазначити, що одночасно на території України розташовані геополітичні центри Європи (у Закарпатті) та Євразії (у Криму).

Досить детальна аргументація на користь цієї точки зору подана в колективній монографії "Нариси з історії дипломатії України", в якій геополітична система координат існування України розглянута на різних етапах процесу державотворення³. Проблеми історичних сюжетів геополітичних орієнтирів України з точки зору двосторонніх відносин з близькими сусідами і віддаленими від України країнами ретельно розглянуті в монографії В.Литвина⁴. Інший напрям наукових геополітичних досліджень в Україні стосується вивчення внутрішньополітичних факторів детермінації геополітичної орієнтації⁵.

Звертає на себе увагу також праця М.Рябчука, присвячена висвітленню кореляції між геополітичними пріоритетами України та економічними інтересами провідних фінансово-промислових і політичних лобістських груп, які впливають на формування та реалізацію зовнішньополітичного курсу держави⁶. У контексті наукової дискусії з приводу геополітичної цивілізаційної ідентичності України звертають на себе увагу монографії С.Кульчицького та В.Дергачова. Зокрема, С.Кульчицький розглянув переваги і небезпеки "особливих відносин" між Україною і Росією⁷. Натомість праця В.Дергачова, присвячена проблемі вивчення цивілізаційної геополітики, за предмет дослідження має макрогеополітичні об'єкти, тобто локальні цивілізації. Вона не дає прямих і конкретних "актуальних" геополітичних рекомендацій, проте є цінною з точки зору методологічних підходів до аналізу геополітичної стратегії⁸. Такий підхід є особливо важливим з точки зору вивчення динаміки латентних та реальних конфліктів, які породжуються, зокрема, і геополітичною конкуренцією⁹.

Європейську школу геополітики в історіографічному контексті розглянемо з точки зору дискусії навколо питання геополітичної ідентифікації Центральної Європи. Зазначений регіон вважається ключовим для встановлення контролю за всією Євразією. Ця теза визначає побудову історичних підходів до вивчення новітньої історії країн Центральної та Східної Європи¹⁰. Причому належність країн до Центральної або Східної Європи досить часто розглядається з точки зору ступеня поширення російського впливу на певні країни цього регіону: чим він є більшим, тим далі до Східної Європи належить країна¹¹.

На відміну від європейської наукової школи геополітики, яка все більше схиляється до концептуальних побудов у термінології "інтеграції", "співробітництва", "субсидіарності" і т.д., традиційно імперські

геополітичні школи продовжують орієнтуватись на логіку поділу "сфер впливу" та "глобального домінування".

Врешті-решт ці концептуально-термінологічні побудови визначають систему зовнішньополітичних стереотипів, які формуються в суспільній свідомості¹². Зокрема, після розпаду СРСР націонал-патріотичні кола в Росії намагаються реанімувати "наступальну" геополітичну стратегію, орієнтовану на реанімацію євразійських стереотипів¹³. Натомість в американській геополітичній думці ключова увага звертається на забезпечення геополітичного контролю за країнами Євразії¹⁴.

Дискусія з цього приводу між З.Бжезінським та Г.Кіссінджером розгорталась навколо проблеми визначення політичних інструментів досягнення зазначеної мети. Якщо З.Бжезінський наполягав на пріоритеті американської могутності, котра не повинна була б звертати увагу на реальні геостратегічні інтереси навіть представників атлантичних союзників, то Г.Кіссінджер, пропонуючи ідею "нового атлантизму", відстоював ідею своєрідної символічної "багатополосності" в середовищі атлантичного союзу¹⁵. Лише після поворотного моменту світової історії, який настав 11 вересня 2001 р. внаслідок терактів на території США, З.Бжезінський закликав американську еліту, заради гарантування ефективності домінування США у світі в конкретній зовнішньополітичній стратегії, більше орієнтуватися не на глобальне панування, а на глобальне лідерство¹⁶.

Виникнення монополярного світу на чолі з єдиною супердержавою США розглядається 42-м президентом Сполучених Штатів Дж.Бушем-старшим як загалом позитивне явище, яке забезпечує глобальне поширення ліберальних цінностей¹⁷. Водночас, аналітики звертають увагу на той факт, що незважаючи на величезний економічний, соціокультурний і військово-технічний потенціал, США не вистачає одноосібно контрольованих ресурсів для забезпечення однополярного домінування, що вже розбалансувало глобальну стабільність.

З історичної точки зору, останнім часом сталося два принципових поворотні пункти, які позначились на історичній динаміці геополітичних змін. Теракти 11 вересня 2001 р. завершили період одноосібного домінування Сполучених Штатів. Водночас з початком 20 березня 2003 р. другої іракської війни спостерігається певна криза в процесі становлення нового світового порядку¹⁸.

Проте, саме на цьому етапі, Україна вперше з часу розпаду СРСР прийняла самостійне геополітичне рішення, яке полягало не лише в політичній підтримці дій США в Іраку, а й у конкретній військовій присутності українського контингенту в цій країні. Тим самим було

змінено саму модель українсько-російських відносин, які склалися з 1991 р., та були закріплені Договором про дружбу і співробітництво від травня 1997 р. Внаслідок цього поступовий дрейф України до сфери інтересів Заходу наніс помітного удару по російських амбіціях, які полягали у відновленні впливу Росії на пострадянському просторі¹⁹.

Слід зазначити, що впродовж другого президентського терміну Л.Кучми та відповідно першої президентської каденції В.Путіна (1999-2004), незважаючи на визнання банальної істини, що "Україна – це не Росія"²⁰, поступово відбувався процес зміщення України в зону російської сфери впливу. Цьому сприяла низка факторів, передусім енергетична залежність України. Не в останню чергу тривала невирішеність прикордонних проблем (символом яких стали баталії навколо Керченської протоки та острова Тузла), та військова присутність Росії в Севастополі до 2017 року. З огляду на ці чинники Україна, незважаючи на політичну риторичку, розглядалась у геополітичних стратегіях країн Європейського Союзу передусім крізь призму відносин цих країн з Росією²¹. Значною мірою така позиція країн ЄС обумовлювалась також фактором розширення ЄС і НАТО на Схід.

Упродовж першої частини президентського терміну В.Путіна Росія, навіть на фоні другої чеченської війни, шукала шляхи наближення до ЄС. Серцевиною обопільних українсько-російських інтересів була взаємозалежність в енергетичному питанні. Саме на цій основі в 2001 році народився поки що віртуальний геополітичний проект створення Великої Європи, включно зі спільним економічним, правовим, культурним простором Росії та Європейського Союзу.

Водночас, намагаючись відновити регіональний геополітичний статус Росії, нове кремлівське керівництво докладало зусиль, аби реалізувати проект створення Єдиного економічного простору з вільним рухом товарів, капіталів, послуг і робочої сили. Однак подібна прискорена реанімація впливу Росії не була підкріплена адекватними змінами геополітичної стратегії Росії, яка не стала гнучкішою і фактично продовжувала орієнтуватись на принципи самоідентифікації не просто як однієї з європейських країн, а як окремої євразійської цивілізації.

За цих обставин напередодні президентських виборів 2004 р. Україна опинилась по-суті в "сірій" геополітичній зоні. З одного боку, до її кордонів упритул підійшли розширений Європейський Союз і НАТО. З іншого боку, посилювався тиск Кремля, який намагався стимулювати українське керівництво, визнавши, що в Європі Україну "ніхто не чекає", більш динамічно вибудовувати стратегічні відносини з Росією.

Своєрідним підкріпленням цього курсу стало рішення виключити

ФРН із процесу формування міжнародного газотранспортного консорціуму та геополітичний символізм, який полягав у тимчасовій відмові від прямого європейського напрямку транспортування нафти трубопроводом Одеса-Броди.

Слід зазначити, що ставлення громадян України до всього кола окресленої проблематики було різним. Наприклад, на фоні президентських перегонів у листопаді 2004 р. Донецький інформаційно-аналітичний центр, Всеросійський центр дослідження громадської думки, а також польський Центр дослідження громадської думки провели масштабне соціологічне дослідження стосовно ставлення "нових" європейців поляків, українців і самодостатніх росіян до європейських стандартів. Зокрема, цікавими були відповіді на запитання щодо інтеграційної ідентифікації, пріоритетів розвитку ЄС. 51% опитаних поляків обрали відповідь підтримки розширення ЄС, допоки його членами стануть всі країни, які бажають вступити. Більшість українських громадян висловились за відкритий вступ до ЄС всіх країн континенту, росіяни взагалі не поспішали приєднуватися до ЄС.

Помітні геополітичні зрушення в орієнтирах України сталися після президентських виборів 2004 року. Ознайомлення з національно-патріотичною частиною сучасної російської публіцистики засвідчує, що вона розглядає геополітичний сенс "помаранчевої революції" в Україні як остаточну руйнацію "внутрішнього" геополітичного фундаменту Російської імперії, зовнішню частину якого впродовж 1945-1991 рр. складала європейські країни "соціалістичного табору".

Водночас у 2004 р. почався черговий перехідний геополітичний період на пострадянському просторі. Україна посіла в ньому ключове місце. Зокрема, це стосується декількох ключових геополітичних питань, пов'язаних із поступовим витісненням Росії із Закавказзя та Центральної Азії. Цей процес був започаткований "революцією троянд" у грудні 2003 р. в Грузії і був підкріплений "помаранчевою революцією" 2004 р. в Україні. Названі процеси радикальної демократизації на пострадянському просторі пов'язані із подальшим геополітичним послабленням Росії. Адже тривала чеченська війна, наростання соціальної напруги в середині російського суспільства, кризові явища в політичних механізмах функціонування моделі "керованої демократії" зменшують ресурсний потенціал, який Кремль міг би використати для спроб продовження утримання своєї зони пріоритетного впливу на пострадянському просторі.

Натомість найближчим часом Росії доведеться паралельно вирішувати декілька однаково пріоритетних задач. З одного боку, треба буде

прагнути порушити намагання перерозподілу сфер впливу на пострадянському просторі, а з іншого – уникати спроб своєї геополітичної ізоляції, яка може привести до небажаного для більшості ключових глобальних геополітичних гравців результату, пов'язаного із "повзучим", але неухильним територіальним розпадом Російської Федерації. Хоча офіційно ці побоювання поки що не артикуються, проте вони досить жваво обговорюються на експертному рівні, що засвідчує принаймні вірогідність реалізації і такого сценарію.

З огляду на це, наприкінці 2004 р. Україна була долучилася до спроби поступового втілення двох основних взаємопов'язаних геополітичних проєктів. Перший з них стосується реалізації старої ідеї З.Бжезінського, котра полягала у формуванні нової європейської вісі, яку мають скласти Франція-Німеччина-Польща-Україна. Не виключений також варіант реанімації проєкту створення Балтійсько-Чорноморської дуги, у центрі якої можуть опинитись члени ЄС – країни Прибалтики та Польща, а також країни ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова). Вірогідність успішності цього проєкту значною мірою залежить від прогресу в процесі розвитку ідей нового атлантизму та подальшого "геополітичного замирення" між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом. Звичайно, інші країни, які претендують на статус регіональних полюсів сили (Росія, Індія, Китай), більш-менш послідовно намагатимуться грати на цих протиріччях, посилення яких жодною мірою не відповідає національним інтересам України.

Другий геополітичний план пов'язаний із спробою перетворити Україну на альтернативний російському центр інтеграції колишніх радянських республік у форматі об'єднання ГУУАМ. Проте, принаймні до президентських виборів 2006 р. в Білорусі, ця країна лишатиметься головним каменем спотикання на шляху просування до означеної ідеї. У віддаленій перспективі найбільш невизначеним фактором у цьому сенсі лишається також сценарій перебігу президентської виборчої кампанії 2008 р. в Росії. Тож, із цієї точки зору, теоретично можуть скластися сприятливі геополітичні передумови для поступового просування України до Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу у приблизних хронологічних межах відповідного прогнозу З.Бжезінського, який називав 2010 р. часом початку реальної інтеграції України до ЄС та НАТО. Західні сусіди України, які вже стали членами цих об'єднань, є більшими прихильниками активізації зазначеного процесу, ніж ФРН і Франція. Однак, треба мати на увазі, що вибори до німецького бундестагу 2006 р., на яких мають шанс перемогти право-

центристи, та президентські вибори 2007 р. у Франції можуть змінити скептичне ставлення еліт цих країн до європейських і євроатлантичних перспектив України, якщо, звичайно, до того часу парламентські вибори 2006 р. в Україні залишать без змін зовнішньополітичний курс країни, накреслений "помаранчевою революцією".

Також слід зазначити, що з усіх ймовірних варіантів геополітичної динаміки, зокрема для України та ФРН, найбільш бажаним є плавний перехід Білорусі та Росії до загальноєвропейських стандартів демократії, які повинні не лише гарантувати високий рівень стабільності, а й теоретично мають підвести ризику під двадцятиріччям радикальної європейської історичної динаміки геополітичних змін, які відбувались у 1989-2009 роках. Лише за цих обставин може бути збережено позитивний мирний характер радикальної геополітичної трансформації та формування демократичної, процвітаючої, об'єднаної Європи від Атлантики до Уралу.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. – М., 2002. – С.11.
- ² Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. – Munchen, 1994. – S.10.
- ³ Див.: Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001.
- ⁴ Див.: Литвин В.М. Україна: Європа чи Євразія. – К., 2004.
- ⁵ Див.: Політична історія України ХХ ст. – Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). – К., 2003.
- ⁶ Див.: Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом. – К., 2004.
- ⁷ Див.: Кульчицький С.В. Україна і Росія: переваги і небезпеки "особливих відносин" (роздуми історика). – К., 2004.
- ⁸ Див.: Дергачов В.А. Цивилизаційна геополітика. – К., 2004.
- ⁹ Перепелиця Г. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – К., 2003.
- ¹⁰ Див.: Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. – К., 2001.
- ¹¹ Див.: Вандич П. Ціна свободи: історія Центрально-Східної Європи від середньовіччя до сьогодення. – К., 2004.
- ¹² Див.: Россия и Запад: формирование внешнеполитических стереотипов в сознании российского общества первой половины ХХ века. – М., 1998.
- ¹³ Див.: Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М., 1997.
- ¹⁴ Див.: Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М., 1999.

- ¹⁵ Див.: Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1993.
- ¹⁶ Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. – М., 2004. – С. 76-77.
- ¹⁷ Буш Дж., Скоукрофт Б. Мир стал другим. – М., 2004. – С. 119-120.
- ¹⁸ Див.: Гусейнов В.А., Картунов С.В. Иракский кризис и становление нового мирового порядка. – М., 2004.
- ¹⁹ Див.: Steiffert W. Wladimir Putin. Wiedergeburt einer Weltmacht? – München. – 2000.
- ²⁰ Кучма Л.Д. Україна – не Росія. – М., 2003. – С. 119-120.
- ²¹ Мартинов А.Ю. Українсько-німецьке співробітництво у контексті європейської інтеграції. – К., 2000. – С. 36-38.